

Cooperativismo e Economía Social, nº 33 (2010-2011), pp. 9-30

ACHEGAS DA ENCÍCLICA “CARITAS IN VERITATE” AO ESTUDO DA RESPONSABILIDADE SOCIAL DAS EMPRESAS (RSE).

Manuel BOTANA AGRA

Catedrático, profesor emérito da Universidade de Santiago de Compostela.

1. PREÁMBULO.

A cuestión social da empresa é abordada na encíclica *Caritas in Veritate* (en diante, CiV) desde unha perspectiva obxectiva e despoxada da tensión longamente mantida entre as ideoloxías tipicamente capitalistas e socialistas. Contemplada como unha realidade humana en canto tal (a *Unternehmen an Sich*), a empresa concíbese como unha institución perfectamente ancorada no sistema económico e social hoxe universalmente imperante: o sistema de liberdade de empresa e economía de mercado; e dentro da estrutura deste sistema constitúe un piar básico xunto co empresario e o mercado. Isto explica que a CiV resalte a dimensión institucional da empresa; para a CiV, en efecto, a empresa non é só un ben patrimonial que se valora como riqueza de interese xeral, senón tamén como unha auténtica “comunidade empresarial” na que se asenta unha comunidade de persoas (propietarios, traballadores, directivos, provedores) que atopan ou deben atopar nela o medio de desenvolver o proxecto de vida persoal e familiar, contribuindo así á realización do proxecto colectivo da sociedade. É xustamente esta concepción institucional da empresa a que serve de plataforma a CiV para articular e auspiciar a súa proposta de empresa cristiá para o desenvolvemento integral do ser humano. Compréndese deste xeito que temas tan vitais como os da defensa do “interese da empresa”, da “ganancia empresarial”, dos investimentos ou da deslocalización sexan obxecto de particulares e esixentes orientacións na CiV.

Emprazada no núcleo mesmo do sistema económico de libre mercado, pode dicirse que a CiV acepta como punto de partida a concepción da empresa como *unha organización económica de capital e traballo destinada á produción e / ou distribución de bens e servizos para o mercado*. Agora ben, fronte á posición hexemónica do modelo capitalista de empresa, que sitúa o seu obxectivo predominante na maximización do beneficio (conforme ao denominado método MPRDC: *Make More Profit, the Rest we Don't Care about*), a CiV propugna e promove o recoñecemento doutros modelos de empresa que, sen renunciar á creación de valor económico nin á obtención de beneficio, transcenden a mera lóxica do mercado para dar cobertura a obxectivos e finalidades non lucrativos. Sinala neste sentido a CiV (núm.38) que "xunto á empresa privada, orientada ao beneficio, e os diferentes tipos de empresa pública, debense poder establecer e desenvolver aquelas organizacións produtivas que perseguen fins mutualistas e sociais"; deste xeito "a caridade na verdade significa a necesidade de dar forma e organización a iniciativas económicas que, sen renunciar ao beneficio, queren ir máis aló da lóxica do intercambio de cousas equivalentes e do lucro como fin en se mesmo".

Acorde con este enfoque da empresa, a CiV opta por profundar na tarefa de "humanizar" o sistema económico no seu conxunto e, dentro del, pon particular énfase na "humanización" das súas pezas básicas: o empresario, a empresa e o mercado. Para a CiV todo se orienta ao corazón da persoa - considerada tanto individualmente como integrada en organizacións empresariais- onde aniña o núcleo das valoracións e anhelos morais que lle fan concibir e explotar a actividade económica de empresa como "vocación"; isto é, como misión que tende a promover o desenvolvemento humano e social integral con plena liberdade e responsabilidade. Para o logro deste empeño, precísase dar entrada no ámbito da economía e, xa que logo, da empresa a fortes doses de humanización que se sustenten no principio-valor da *fraternidade universal*, así como na cultura do *don e a gratuidade*. Deste xeito, a CiV incorpora ao sistema económico e ás súas institucións a xustiza social transcendida e enriquecida con contidos de natureza ética (a lóxica do don, do gratuito, do solidario) ,que van máis aló da cultura do mercantil e contractual propia da súa típica razón económica e razón xurídica liberal. Pode afirmarse neste sentido que a audacia da CiV estriba en propor unha reformulación ética de todo o sistema económico imperante, mediante a inxección da lóxica da gratuidade na realización e xestión da actividade económica, ao obxecto de superar as carencias ou deficiencias de que adoececen as lóxicas do mercado, da equivalencia ou da xustiza conmutativa.

En definitiva, a CiV propónse romper coa vella e desfasada dicotomía entre o económico e o social; dicotomía que levou a considerar o *económi-*

co como o espazo onde se produce riqueza (rexida polo principio de xustiza conmutativa) e o *social* como o lugar da solidariedade (inspirada na xustiza distributiva e, ata, na cultura da gratuidade). Fronte a este xeito de ver as cousas, a CiV ensina que tamén se pode facer economía cando se perseguen fins de carácter social e se actúa por motivos de tipo prol-social; ata o punto de que non sería eticamente aceptable unha xestión económica que non incorporase a dimensión do social.

E como ferramentas necesarias para superar a apuntada dicotomía, a CiV propón, ademais da lóxica da gratuidade, os principios de fraternidade e de solidariedade. Partindo de que hai unha única comunidade da familia humana, a *fraternidade* é o principio de organización social que permite aos iguais ser diferentes (no sentido de que poden expresar de modo diverso o seu proxecto de vida), en tanto que a *solidariedade* é o principio de organización social que permite aos desiguais chegar a ser iguais en virtude da súa igual dignidade e dos seus dereitos fundamentais.

Pola súa condición de peza esencial do sistema económico preponderante no mundo, a empresa ha de contribuír tamén a conseguir o obxectivo último do *desenvolvemento humano integral*. Para iso, do mesmo xeito que ese sistema no seu conxunto, a empresa ha de someterse, segundo xa se dixo, a un baño de “humanización”. Apuntando nesta dirección, e sen que se propuxese entrar en detalles sobre este punto, a CiV contén importantes pautas ou “mensaxes” promotores do proceso humanizador da empresa como instrumento do desenvolvemento integral do ser humano. Entre tales mensaxes atópase, en primeiro termo, o da concepción das estruturas económicas (a empresa, por exemplo) como instrumentos da liberdade humana. A vocación ao desenvolvemento humano integral constitúe unha chamada transcendente que require unha resposta libre e responsable da persoa (CiV, núm.17). Unha empresa que limite os graos de liberdade das persoas facéndoas dependentes dela de xeito absoluto, impide a realización do desenvolvemento humano integral; este, en efecto, supón a liberdade responsable da persoa, polo que ningunha empresa poderá contribuír a devandito desenvolvemento desde fóra e por encima da responsabilidade humana.

Outra mensaxe é o de que a procura de beneficio a calquera prezo como obxectivo exclusivo da empresa, pode conducir á súa propia destrución. Respecto diso é ben ilustrativa a afirmación da CiV (núm.21) de que “o obxectivo exclusivo do beneficio, cando é obtido mal e sen o ben común como fin último, corre o risco de destruír riqueza e crear pobreza”. Acorde con isto, a empresa non pode limitarse a ser instrumento de creación de riqueza material; senón que, ao estar formada por persoas na súa plenitude e

complexidade, a súa faceta de eficiencia económica non pode illarse da súa faceta de solidariedade social.

Importante é así mesmo a mensaxe de que “toda decisión económica ten consecuencias de carácter moral”(CiV, núm.37). Significa isto que as normas da xustiza deben respectarse desde o principio e durante o proceso económico, e non só despois ou colateralmente; dito doutro xeito, non é aceptable unha interpretación utilitarista da ética no sentido de buscar o maior ben para o maior número de persoas, independentemente dos “efectos colaterais” (debe atenderse ao *multa* , pero tamén ao *multum*).

Como corolario do anterior, a orientación da actividade empresarial ao servizo do ben común eríxese noutra das mensaxes que a CiV dirixe á empresa. Quere isto dicir que nas diversas accións que se desenvolvan na empresa, tanto a nivel interno como cara ao exterior, deben tratar de conxugarse os intereses particulares co interese xeral ou ben común; como sinala a CiV(núm.7) “xunto ao ben individual, hai un ben relacionado co vivir social das persoas: o ben común”; e subliña respecto diso que “ a xestión da empresa non pode ter en conta unicamente o interese dos seus propietarios, senón tamén o de todos os outros suxeitos que contribúen á vida da empresa” (núm.40).

Finalmente, para que a empresa responda convenientemente ás expectativas que nela teñan depositados todos os interesados (propietarios, traballadores, clientes, etc...), incluídas a sociedade en xeral e as institucións públicas nas que esta se articula, a CiV lanza una chamada de atención sobre un concepto emerxente cuxo obxectivo reside en implicar á empresa na asunción voluntaria de responsabilidades non estritamente xurídicas (imperativas) destinadas a reparar os efectos danosos que poidan sufrir determinados “grupos de interese” (traballadores, consumidores, medio ambiente, contorna social) e que teñan a súa orixe no exercicio da correspondente actividade económica empresarial. Trátase en concreto da denominada *Responsabilidade Social da Empresa (RSE)* ou tamén *Responsabilidade Social Corporativa (RSC)*. Xustamente, ao estudo desta figura dedícanse os epígrafes que seguen, con especial atención ao papel que á RSE lle asigna a CiV como elemento transformador da empresa no marco do sistema de economía de mercado.

2. A RESPONSABILIDADE SOCIAL DA EMPRESA (RSE) NA TEORÍA ECONÓMICA.

A Responsabilidade Social da Empresa (RSE) -denominada tamén Responsabilidade Corporativa(RC) e Responsabilidade Social Corporativa (RSC)- erixiuse nos últimos anos nun dos vectores económico-xurídicos de

especial pegada no ámbito da configuración e competitividade das empresas. Compréndese así que a RSE ocupe na actualidade un lugar destacado no debate económico, político e social ao redor da conformación do concepto da empresa como instrumento de canalización e desenvolvemento da actividade económica nas súas múltiples e complexas proxeccións.

Sentados os seus primeiros piares no ámbito da cultura empresarial dos Estados Unidos a partir dos anos 1950, en Europa a RSE empeza a ser obxecto de análise por parte dos economistas e políticos nos anos finais do século XX e primeiros do século actual. Na toma en consideración da RSE polo empresariado europeo parece influír especialmente a chamada realizada polo secretario xeral ONU (na reunión que celebrou o WEF, *World Economic Forum* en xaneiro de 1999) ás empresas de todo o mundo instándolles a que actuasen de xeito “socialmente responsable” nos sectores sobre todo dos dereitos humanos, do traballo, do medio ambiente e da loita contra a corrupción.

Como queira que fose, é o certo que no marco da Comunidade Europea (hoxe, Unión Europea) e durante os primeiros anos do presente século levaronse a cabo estudos e accións dirixidas a crear nos poderes públicos e nas empresas dos Estados membros un estado de opinión favorable á recepción dos principios e valores da RSE importados de experiencias foráneas que xa por entón se achaban amplamente contrastadas (en particular, dos EEUU). Entre tales estudos e accións merecen cita aquí o Libro Verde (CE) titulado “ *Fomentar un marco europeo para a responsabilidade social das empresas*”(2001), a Comunicación da Comisión ao Parlamento Europeo e ao Consello sobre a *incorporación da RSE polas empresas europeas* (2002) e, como acción incluso máis resolutiva, a Directiva 2005/29/CE, do Parlamento Europeo e do Consello, *sobre Prácticas Comerciais Desleais* (2005).

2.1. Delimitación conceptual.

O tema do concepto da RSE parece atoparse aínda *in fieri* , dada a dificultade de subsumir nunha formulación unitaria as distintas sensibilidades concorrentes na RSE (entre outras, as das propias empresas, as da administración pública, os sindicatos ou as da sociedade civil mesma); ao que debe engadirse que, por se tratar dunha categoría histórica, a RSE ten que ser definida cun enfoque eminentemente dinámico, polo que a validez do concepto que se acolla haberá de ser tributaria dos cambios que poidan producirse nos factores sobre os que se asenta.

Dentro das apuntadas coordenadas, nas liñas que seguen resáltanse dúas definicións cuxa relevancia deriva da que adorna a quen as formulan: a

Comisión da Unión Europea e o Foro de Expertos de RSE do Ministerio español de Traballo e Asuntos Sociais.

Segundo a Comisión da Unión Europea (Libro verde citado) a RSE é *a integración voluntaria, por parte das empresas, das preocupacións sociais e ambientais nas súas operacións comerciais e nas relacións cos seus interlocutores*. (Esta definición, por exemplo, faina tamén súa *ad litteram* o lexislador da Comunidade Autónoma de Estremadura na Lei 15/2010, do 9 de decembro, *de responsabilidade social empresarial en Estremadura*).

Polo seu lado, para o Foro de Expertos de RSE do Ministerio de Traballo e Asuntos Sociais, a RSE é *o conxunto de obrigacións legais (nacionais e internacionais) e éticas da empresa, que xorden da relación cos seus grupos de interese e do desenvolvemento da súa actividade da que se derivan impactos no ámbito social, ambiental, laboral e de dereitos humanos nun contexto global*.

Tomando como base ambas definicións, cuxo núcleo aparece tamén recollido igualmente noutras moitas definicións expresadas desde culturas e tradicións diferentes (véxase respecto diso o elenco de definicións de RSE reproducidas por MULLERAT, R. (2010), *Internacional Corporate Social Responsibility. The Role of Corporations in the Economic Order of the 21st Century*, Kluwer Law Internacional, Alphen), pode conceptuarse a RSE como *a asunción voluntaria por parte da empresa do conxunto de compromisos éticos que no exercicio da súa actividade económica xorden nas súas relacións cos seus grupos de interese nos ámbitos social, ambiental, laboral e de dereitos humanos nun contexto global*.

Da definición que acaba de formularse cabe extraer como notas conformadoras do concepto da RSE as seguintes:

a) Sublíñase ante todo que a RSE comporta para a empresa a *asunción voluntaria* de determinados compromisos de índole ética. A voluntariedade da asunción deses compromisos constitúe o eixo fundamental da RSE; esta só entra en xogo cando esgota o seu campo de acción o imperio da Lei; afirmase neste sentido que a RSE baséase no que a empresa *pode* facer, e non no que a empresa *debe* facer. A RSE representa, pois, unha oportunidade e non unha obriga imposta por unha norma xurídica (vontade heterónoma); e aínda que presupón o estrito cumprimento de obrigacións legais vixentes, a RSE comporta que a empresa integra voluntariamente no seu goberno e xestión, así como nas súas estratexias e procedementos, as preocupacións sociais, laborais, ambientais e de respecto aos dereitos humanos que xurdan das súas relacións cos seus grupos de interese.

b) En segundo lugar, a RSE implica que a empresa ha de absorber e reflectir en toda a súa estrutura o *conxunto de compromisos éticos* que dimanhan das relacións que no exercicio da súa actividade económica típica establece cos correspondentes grupos de interese. Desde o momento en que por propia vontade o titular da empresa opta por incorporar a RSE á mesma, o total estrutura da empresa ha de verse impregnada, en todas as súas dimensións, polo contido e alcance dos compromisos de carácter ético (non legal) que se asuman; asunción que, no entanto a súa vontade, vincula á empresa coa mesma forza que se dunha obrigaón legal se tratase. Esta vinculación, derivada dunha autoimposición, coloca a RSE nun plano totalmente distinto do das accións puramente altruístas ou filantrópicas, pois mentres a RSE se inserta na medula da empresa nas súas diversas relacións (coa administración pública, cos traballadores, cos consumidores, etc...), aquelas accións realízanse desarticuladas da dinámica estrutural da empresa, sen pasar de ser algo simplemente externo e accidental á súa propia identidade esencial.

c) En terceiro lugar, o conxunto de compromisos éticos que se asumen por existencia da RSE, han de ter a súa orixe en relacións *da empresa cos seus grupos de interese no exercicio da súa actividade económica*. Con esta nota quérese destacar que a RSE se enxerta primordialmente na dimensión da empresa *adextra*, isto é, no variado e complexo mundo das relacións que a consecuencia do exercicio da súa típica actividade económica establécese entre ela e as persoas coas que, directa ou indirectamente, entra en contacto con certa vocación de permanencia; persoas que forman os denominados “grupos de interese” (*Stakeholders*), entre os que se atopan os propietarios da empresa (chamados tamén os accionistas), os traballadores, provedores, clientes, as administracións públicas ou a colectividade ou sociedade civil no seu conxunto.

d) Para rematar, os compromisos que por virtude da RSE asume a empresa fronte aos grupos de interese han de se incardinar nos *ámbitos social, ambiental, laboral e de respecto dos dereitos humanos nun contexto global*. Sen descartar a posibilidade de expansión da RSE a outros aspectos, na actualidade este instituto centra o seu campo de actuación nos ámbitos social, laboral, ambiental e de respecto dos dereitos humanos. No ámbito social, os compromisos derivados da RSE adoitan focalizarse en accións educativas e sanitarias en beneficio de grupos determinados ou da colectividade humana en xeral; as accións de carácter laboral adoitan proxectarse na mellora das condicións de traballo de todas as persoas que prestan servizos á empresa (asalariados, concesionarios, asesores externos, etc.); no ámbito ambiental, a RSE comporta a asunción por parte da empresa de compromisos dirixidos a evitar a deterioración do medio ambiente, entendido nun sentido amplo

(fauna, flora, aire, auga, etc...), e/ou a contribuír á súa conservación e mellora; e finalmente, no campo dos dereitos humanos a RSE implica para a empresa o recoñecemento e respecto dos dereitos humanos proclamados como tales nos textos xurídicos de ámbito nacional e internacional (dignidade humana, non discriminación, igualdade de xénero, etc...).

2.2. Obxectivos.

Visto que a RSE comporta a integración pola empresa de determinados compromisos éticos nacidos das súas relacións empresariais cos seus grupos de interese, debe concluírse que aquela representa unha especie de pacto entre empresa/sociedade dirixido a instaurar un desenvolvemento económico sostible, harmónico e respectuoso cun conxunto de valores humanos, sociais e ambientais. Agora ben, por contraste co que a primeira vista puidese parecer, a RSE non significa unha abrupta ruptura cos principios sobre os que tradicionalmente se cimentaron as estruturas e organizacións empresariais (sociedades mercantís, cooperativas, etc.). Así a todo, sen renunciar ao núcleo deses principios, a RSE aspira a enmarcalos nun contexto que excede do estritamente lucrativo; esfórzase por imprimirlles novos enfoques e horizontes acomodándoos ás esixencias dun mundo cada vez máis globalizado e cunha acentuada sensibilidade en materia de dereitos humanos, de atencións sociais e de preservación da Natureza.

Tendo en conta estes presupostos, seguidamente se realiza unha sucinta exposición sobre, dun lado, os valores e principios reitores da empresa clásica ou tradicional (que é a recollida, por exemplo, no Código de Comercio español de 1885) e, doutro, sobre o “plus” ou valor engadido que aos mesmos inxecta a RSE.

Sen pretensións de exhaustividade, os principais valores e principios da empresa “tradicional” (puramente mercantilista) pódense compendiar nos seguintes: a obtención de lucro, a competitividade, a xerarquía, a eficiencia e a imaxe.

A) A *procura de beneficio* (sustentada no “animo de lucro”) representou e segue representando un elemento connatural da empresa (respecto diso é ben ilustrativo o artigo 116 do vixente Código de Comercio español ao definir a compañía mercantil como “*o contrato polo cal duas ou máis persoas obríganse a pór en fondo común bens, industria ou algunha destas cousas, para obter lucro*”).

Pois ben, sen que a obtención de beneficios deixe de actuar como un obxectivo lexítimo da empresa, a RSE trata de someter a un certo grao de

“contención” o afán egoísta inherente á obtención de lucro; noutras palabras, a RSE busca conxugar este obxectivo con responsabilidades e compromisos doutra índole, grazas ás cales poidan coexistir as aspiracións da empresa no logro de beneficios co ben común, que redunde en proveito doutros suxeitos e da sociedade en xeral. A RSE, pois, pon o acento en que a empresa debe buscar, xunto ao ben particular, o ben común como valor necesario para a mellora da situación económica, social e ambiental. Nesta liña a empresa ha de acometer a xestión das inevitables tensións que se deriven da procura do ben propio e do ben común; xestión que lle permitirá descubrir as sinerxías existentes entre ambos os obxectivos en aparencia contraditorios e excluíntes.

B) Polo seu lado, a *competitividade* segue sendo un importante paradigma da empresa como factor de éxito no mercado e de permanencia no tempo. Sostense comunmente que a existencia dunha competencia efectiva entre as empresas constitúe un dos elementos definatorios da economía de mercado: disciplina a actuación da empresa e reasigna os recursos produtivos a favor dos operadores ou das técnicas máis eficientes e, deste modo, a eficiencia produtiva trasládase ao consumidor baixo a forma de menores prezos ou dun aumento da cantidade ofrecida de produtos, da súa variedade e da súa calidade.

Agora ben, sen desatender os aspectos positivos que indubidablemente derivan da competitividade entre as empresas (competitividade que finca as súas raíces no egoísmo e no afán por superar aos demais), a magnitude dos retos económicos, sociais e ambientais que ten que afrontar a colectividade humana no seu conxunto, conduce irremediabilmente a que o valor da competitividade empresarial deixe espazo ao da *cooperación* da empresa cos seus grupos de interese. E é precisamente neste cambio de dirección onde a RSE pon a súa énfase; de aí que para as empresas sexa tarefa, non sempre fácil, a de xestionar equilibradamente a tensión entre a necesidade de competir e a de cooperar; cooperación que debe estar aberta a clientes, provedores, administracións públicas e ata ás propias empresas competidoras.

C) En canto ao principio de xerarquía, é indubidable que a empresa debe dotarse dunha estrutura baseada neste principio; en caso contrario, dificilmente poderá operar con éxito e alcanzar os obxectivos que se ten proposto. Obviamente, na articulación do principio xerárquico no seo da empresa son posibles graos ou niveis que van desde os máis ríxidos (centralización de pensamento, de actuación e de decisión) aos que permiten unha certa repartición de funcións. Pois ben, fronte a unha aplicación estrita do principio de xerarquía, propia da concepción tradicional da empresa, a RSE preconiza

proceder neste campo con marxes de flexibilidade, especialmente no seo das modernas organizacións empresariais; flexibilidade que haberá de supor asumir un certo nivel de descentralización na toma de decisións, tolerar e acoller puntos de vista diverxentes ou dar entrada a actividades marxinais ás tipicamente empresariais. A RSE persegue, pois, que na empresa poidan coexistir o principio xerárquico con estruturas temporais baseadas nun liderado non xerárquico, promovendo non tanto relacións de carácter piramidal senón relacións en rede no seo da pirámide xerárquica. Afirmase neste sentido que é tarefa da RSE conseguir que xerarquía e holarquía convivan na empresa asegurando deste xeito a súa sustentabilidade.

D) Polo que respecta á *eficiencia*, ben sabido é que esta nota eríxese nun dos fundamentos da teoría económica; xa que logo, para ter éxito no presente e seguir téndoo no futuro a empresa ha de ser eficiente. En síntese, a eficiencia tradúcese en obter o maior rendemento co menor custo. Así entendida, a eficiencia sitúa o foco das súas atencións no presente e descoida o futuro; promove a seguridade, busca a certeza e foxe do risco. Con base nisto dise que a eficiencia lastra a capacidade de aprender e de crear. Pois ben, aínda recoñecendo que a empresa debe ter a eficiencia como norte do súa actuación, a RSE ocúpase de estimular no seu seo -sobre todo, como instrumento de sustentabilidade no tempo- que a súa actuación eficiente conviva co afán de procura, co risco e coa incerteza. A RSE trata de promover que a empresa adopte unha actitude aberta, que favoreza a creatividade a aprendizaxe; só así poderá manterse viva.

E) Finalmente, outro valor da empresa tradicional é o da *súa imaxe*, isto é, a percepción que os demais (consumidores, competidores, administracións públicas, etc.) teñen da empresa. Trátase, sen dúbida, dun intanxible susceptible de condicionar o maior ou menor éxito da empresa no mercado. Cando a imaxe se cimenta sobre a calidade das propias prestacións da empresa, é indubidable que a mesma contribúe en medida nada desdeñable ao *goodwill* ou boa reputación da empresa, o que, á súa vez, redundará no éxito e duración da mesma. Pero pode suceder que a imaxe da empresa non pase de ser unha pura maquillaxe (forxado fundamentalmente a base de campañas publicitarias ou de comportamentos desleais no mercado) que, máis pronto ou máis tarde, deixa ao descuberto o carácter enganoso da mesma. Isto explica que a través do instituto da RSE se aspire a frear a excesiva énfase pola creación dunha mera imaxe externa e a fomentar que esta asente sobre o valor da “coherencia”. Xa que logo, a incorporación da RSE á empresa implica que esta se compromete a que a imaxe que de se mesma trata de proxectar ao exterior non quede nun mero envoltorio, senón

que sexa unha consecuencia derivada da coherencia da súa actuación cos valores e principios que deben presidir as súas relacións cos seus grupos de interese no exercicio da súa actividade económica empresarial.

2.3. Elementos configuradores.

Do que queda exposto cabe concluír que a integración da RSE na dinámica da empresa comporta que esta, ademais do cumprimento estrito das obrigacións legais en vigor, inserta de forma voluntaria no seu goberno e xestión, na súa estratexia e nas súas políticas e procedementos, os valores e códigos éticos das preocupacións sociais, laborais, ambientais e de respecto aos dereitos humanos que xorden da relación e o diálogo transparente cos seus grupos de interese, responsabilizándose das consecuencias e dos impactos negativos que derivan das súas actuacións.

Así delimitada, varios son os elementos que interveñen na configuración da RSE; elementos que poden agruparse nos apartados relativos á ética e valores da empresa, aos recursos humanos e relacións laborais, ao medio ambiente, ás relacións externas da empresa e ao tratamento da información e a comunicación.

I) No apartado destinado á “*ética e valores da empresa*” os ítems a ter en conta son principalmente os seguintes:

- A definición do conxunto de valores e normas mediante a súa plasmación nun código de conduta ou instrumento análogo.
- A transmisión deses valores e normas aos grupos de interese da empresa (propietarios, traballadores, provedores, consumidores, contorna social)
- A determinación do alcance da responsabilidade social asumida.
- A participación e interacción en redes sociais.
- A orientación cara aos obxectivos e actividades dos grupos de interese da empresa.
- A comunicación dos seus resultados de xestión estratéxica de responsabilidade social empresarial.
- A promoción da aplicación da ciencia e das novas tecnoloxías, así como da innovación.

II) No capítulo de recursos “*humanos e relacións laborais*”, a RSE deberá estar centrada principalmente sobre:

- O establecemento de accións positivas antidiscriminatorias (por razón de sexo, raza, nacionalidade, etnia, etc.) nos procesos de selección de persoal, de inserción laboral e de relacións laborais.
- A reserva de postos de traballo para persoas con discapacidade en porcentaxes superiores aos establecidos por Lei ou por convenio.
- A ordenación e distribución das xornadas laborais, horarios e descansos que permita aos traballadores un equilibrio entre a vida persoal, familiar e laboral en mellores condicións que as legalmente previstas.
- O fomento da implicación do persoal no seu conxunto na xestión da responsabilidade social da empresa.
- A potenciación do desenvolvemento persoal e profesional dos traballadores, mediante plans de formación, cualificación e perfeccionamento profesional.
- A práctica de políticas favorables á estabilidade laboral.
- A mellora continua da seguridade e saúde laboral.
- A promoción da liberdade de afiliación sindical, da efectividade do dereito á negociación colectiva e da adopción de procedementos de solución extraxudicial de conflitos laborais.
- O fomento do talento inventivo dos empregados.
- A transparencia das políticas salariais e a equidade na súa aplicación.

III) Dentro do apartado destinado ao "*medio ambiente*", a RSE ha de atender a:

- A preservación do medio ambiente mediante o establecemento de sistemas de análises, xestión e avaliación ambiental.
- A redución da contaminación de aire e o chan, así como a redución da polución acústica.
- A redución de custos mediante o aforro de enerxía, reciclaxe e transportes alternativos.
- A planificación ambiental con establecemento de parámetros sobre prevención e redución do impacto.
- A evolución das emisións industriais que se xeren.

IV) No ámbito das “*relacións sociais da empresa*”, a RSE debe contemplar:

- A adquisición de subministracións e a relación cos seus provedores.
- O establecemento dos criterios a seguir na selección de provedores.
- O compromiso social activo co desenvolvemento local e os colectivos sociais máis facilmente vulnerables.
- A promoción dos valores solidarios e o estímulo á colaboración voluntaria dos traballadores en actividades da localidade.
- O impulso á realización de proxectos de carácter cultural, deportivo ou doutra natureza a favor da comunidade local.

V) Finalmente, no apartado referido ao “*tratamento da información e a comunicación*”, a RSE supón levar a cabo:

- A adopción de procesos de validación externa e auditorías para incrementar a transparencia informativa e contable.
- A elaboración e difusión de memorias sobre sustentabilidade que reflectan o seu triplo balance: social, económico e ambiental.
- A posta en funcionamento dun servizo de reclamacións.
- O establecemento dun sistema de etiquetaxe que conteña información clara e sinxela para os consumidores e clientes.
- A introdución de medidas integrais de xestión da calidade nos diferentes aspectos da actividade desenvolvida pola empresa.

3. RSE Á LUZ DA ENCÍCLICA “CARITAS IN VERITATE”, (CIV).

3.1. Posición da Doutrina Social da Igrexa (DSI) anterior a á CIV.

Aínda que a DSI que precede á CIV non aborda de xeito explícito a cuestión da RSE, atópanse nela algúns elementos estimables que permiten facer unha aproximación á mesma. Tales elementos son especialmente denominada “función social” da empresa e as achegas sobre a antropoloxía subxacente ao exercicio da actividade económica e empresarial.

En canto á función social da empresa, a encíclica *Centesimus Annus* (núm.35) destaca esta función ao afirmar que “*a finalidade da empresa non é simplemente a produción de beneficio, senón máis ben a existencia mesma da empresa como comunidade de homes que, de diversos xeitos, buscan*

a satisfacción das súas necesidades fundamentais e constitúen un grupo específico de servizo á sociedade enteira”. Destácase aquí que a empresa é unha institución de “servizo” consistente en producir ou distribuír bens e servizos, co fin de satisfacer necesidades humanas en xeral e, en particular, as necesidades fundamentais dos que a integran.

Doutra parte, ao caracterizar á empresa como un grupo específico humano ao servizo da *sociedade enteira*, sublíñase que a empresa non é unha institución pechada nos intereses de quen a compón ou do territorio no que desenvolve a súa actividade, senón que a mesma ha de abrirse e pór a súa actuación ao servizo de toda a humanidade. Pois ben, esta apertura deriva da globalización, nota propia da economía moderna, ante a que tamén a empresa ha de actuar con solidariedade; como se apunta no *Compendio da Doutrina Social da Igrexa* (núm.342), o papel da empresa, hoxe máis que nunca, *resulta determinante para un desenvolvemento autenticamente solidario e integral da humanidade*”.

Con respecto á achega da DSI á antropoloxía que subxace á actividade económica e empresarial, basta resaltar aquí a primacía que no exercicio e desenvolvemento desta actividade corresponde ao ser humano. Fronte á chamada “lóxica do mercado”, tamén a economía debe estar ao servizo das persoas e dun humanismo integral e solidario. Desde a óptica da DSI hai que rexeitar, pois, as concepcións que propugnan colocar o “mercado” no centro da actividade económica. Advirte neste sentido a encíclica *Centesimus Annus* (núm.39) que *“a liberdade económica é soamente un elemento da liberdade humana”*; polo que *“cando aquela se volve autónoma, é dicir, cando o home é considerado máis como un produtor ou un consumidor de bens que como un suxeito que produce e consome para vivir, entón perde a súa necesaria relación coa persoa humana e termina por alienala e oprimila”*.

Á luz destas contribucións da DSI, ben pode concluírse que a RSE da empresa ha de incorporar tamén ás súas esencias estes dous pensamentos: a concepción da empresa como institución que cumpre unha importante función ao servizo da sociedade enteira (que transcende os intereses dos seus propietarios) e o desenvolvemento da súa actividade empresarial subordinada á primacía da persoa humana.

3.2. Elementos de conformación da RSE no marco da CiV.

Son tres as referencias expresas que contén a CiV sobre a RSE. A esta alude, en efecto, ao sinalar que nos tempos actuais “ estase estendendo a conciencia da necesidade dunha “responsabilidade social” máis ampla da

empresa” (núm.40); así mesmo, ao referirse á difusión no mundo desenvolvido do sistema de certificacións “éticas” faise eco de que este sistema segue “a liña do movemento de ideas nado ao redor da responsabilidade social da empresa” (núm.45); e, para rematar, en relación ao emerxente “poder dos consumidores”, subliñase que “o consumidor ten unha responsabilidade social específica, que se engade á responsabilidade social da empresa” (núm.66).

A pesar desta explícita recepción da figura da RSE, a CiV abstense de ofrecer unha definición da mesma. Moi posiblemente, esta abstención se deba a que a construción doutrinal do concepto de RSE se atopa aínda nunha fase inacabada. Compréndese por iso que tanto no mundo da doutrina económica como na dos foros institucionais e profesionais, a RSE se oriente fundamentalmente en tres direccións: a ética, a social e a instrumental ou estratéxica. Segundo a primeira destas direccións concíbese a RSE como o compromiso da empresa de asumir as responsabilidades que se deriven das súas accións ou omisións fronte aos grupos de interese cos que máis directamente se relaciona no exercicio da súa actividade económica; responsabilidades que non se limitan ás estritamente impostas polas normas xurídicas, senón que se estenden ás de natureza ética. Pola súa banda, a óptica social da RSE parte da contemplación da empresa como unha entidade integrante da sociedade que, xuntamente con outras persoas e entidades, ha contribuír á convivencia social e á satisfacción das aspiracións e postulados que dela demanden os demais en cada momento. Finalmente, segundo o enfoque instrumental ou estratéxico, a RSE concíbese como un medio útil para conseguir a maximización do valor económico para os propietarios da empresa; a RSE atopa, pois, a súa xustificación no que con ela se obteña de proveito económico; a incorporación da RSE na empresa tanto interesa canto a mesma reporte de incremento do beneficio.

Pois ben, aínda que non o diga explicitamente, parece claro que a CiV empatiza coa RSE contemplada desde unha dimensión ética. Debe sinalarse a este respecto que a CiV (especialmente no seu núm.40) fai a súa invocación á RSE como elemento de contrapeso, como unha especie de remedio paliativo, fronte a certas deficiencias e riscos que afectan á empresa nos nosos días. Como tales deficiencias e riscos a CiV apunta :a) a visión da empresa como instrumento dirixido exclusivamente a satisfacer as expectativas lucrativas dos seus propietarios (investidores) en detrimento da súa dimensión social; b) a fragmentación dos seus capitais entre un número anónimo e cada vez máis disperso de titulares, coa consecuente indeterminación dos que asumen as responsabilidades e resultados da empresa; c) a multinacionalidad da empresa, o que dificulta a asunción de compromisos

de vinculación co territorio no que se sitúan os seus establecementos fabrís; d) a chamada “deslocalización” produtiva, o que pode atenuar o sentido de responsabilidade para cos interesados incluído especialmente a contorna social e local do seu emprazamento xeográfico ; e) a versatilidade dos propietarios debida especialmente á ampla liberdade de movementos que rexe no mercado de capitais, derivándose diso un debilitamento no arraigamento dos titulares da empresa con e devandita contorna.

Ante este panorama a CiV ve na RSE unha especie de aire “fresco” ou de remedio capaz de minorar, en parte polo menos, os negativos efectos que poden derivarse dos apuntados riscos. Agora ben, lonxe de aceptar calquera concepción da RSE, a CiV cóidase de apostilar que a mesma só poderá servir a ese beneficioso obxectivo se é que na súa esencia se enxertan determinados postulados enraizados na Doutrina Social da Igrexa. Subliña neste sentido a CiV (núm.40) que “non todas as formulacións éticas que guían hoxe o debate sobre a responsabilidade da empresa son aceptables segundo a perspectiva da doutrina social da Igrexa”.

Así as cousas, avánzanse a continuación os ingredientes que á luz da CiV deben conformar a RSE.

A) Orientación ao desenvolvemento humano integral.

A RSE en canto xestión da empresa que ha de ter en conta tanto o interese dos propietarios desta como o de todos os outros suxeitos que contribúen á existencia da mesma, constitúe unha opción expresiva da liberdade responsable das persoas; xa que logo, ao supor esta liberdade o desenvolvemento humano integral, a RSE debe configurarse de forma tal que proxecte toda a súa virtualidade sobre ese desenvolvemento. E dado que esa liberdade esixe tamén que se respecte a verdade (CiV núm.18), a RSE traducirase en elemento impulsor do desenvolvemento humano integral se é que esta se proxecta a todos os homes e a todo o home (nos seus planos natural e transcendente).

Doutra parte, para que contribúa ao desenvolvemento de todo home e de todo o home, a RSE debe estar impregnada dun alto compoñente ético aínda que, como advirte a CiV (núm.40), non todas as formulacións éticas que actualmente se barallan no debate sobre a RSE son aceptables. En efecto, aínda que para o seu correcto funcionamento a economía ten necesidade da ética (CiV núm.45), non serve unha ética calquera (debendo fuxir de certas intoxicacións de que ultimamente é obxecto o adxectivo “ético” -finanza ética, banco ético, comercio ético, etc.-) sendo inaceptables os cualificativos de “éticas” aplicados a certas accións e decisións contrarias á xustiza e

ao verdadeiro desenvolvemento integral do home (CiV núm.45). Xustamente, para conxurar estes usos espúreos do “ético”, a CiV propugna que a ética da que debe impregnarse a RSE ha de ser “unha ética amiga da persoa” (núm.45).

B) Proxección cara aos concretos grupos de interese.

A RSE hase de contextualizar nun espazo e nun tempo concretos, directamente conectada coas persoas e institucións que entran en relación inmediata coa empresa en canto unidade económica de produción ou distribución de bens e servizos para o mercado. Fórxanse así os denominados “grupos de interese” ou “interesados” (os *Stakeholders*) Ordinariamente estes grupos son os integrados polos propietarios, traballadores, clientes, provedores dos diversos elementos de produción e a comunidade de referencia (CiV núm.40).

Como é obvio, a determinación dos grupos de interese para cada empresa en concreto, dependerá de múltiples variables (xénero de actividade empresarial, dimensión da empresa, forma xurídica desta, etc.), o que fai estéril establecer un listado apriorístico dos grupos de interese sobre os que se ha proxectar a RSE; ao contrario, serán as circunstancias fácticas e, tamén, o grao de desenvolvemento moral das persoas implicadas o que permita definir, con referencia a unha empresa determinada, cales son os grupos de interese a ter en conta.

C) Centralidade da persoa humana.

En todo proxecto de desenvolvemento, incluído o desenvolvemento humano integral, debe quedar a salvo o principio de centralidade da persoa humana. Como se apunta na CiV (núm.47), o que interesa principalmente é a mellora da vida das persoas concretas, a fin de que poidan atender aqueles deberes que a indixencia non lles permite satisfacer. E evocando o ensino do Concilio Vaticano II de que o home é o centro e fin de toda a vida económico-social (*Gaudium et Spes*, núm.63), a mesma CiV (núm.25) proclama que “o primeiro capital que se ha de salvagardar e valorar é o home, a persoa na súa integridade”.

En concordancia co principio da centralidade da persoa humana, a RSE ha de respectar a dignidade desta en canto artífice do seu propio desenvolvemento. De aí que o papel da RSE se deba manter no plano da subsidiariedade, no sentido de servir de apoio ás persoas naquelas situacións nas que non poidan valerse por si mesmas. Significa isto que ata onde lles sexa factible, as persoas han de asumir as súas propias responsabilidades e tomar

conciencia de que son elas as que teñen que atender ao seu propio desenvolvemento; deste xeito, a RSE supón asunción de compromisos tanto polas empresas como polos propios grupos de interese que con elas se relacionan.

D) Sintonía cos fins da empresa.

O complexo escenario no que se desenvolven as actividades económicas, está impondo unha concepción da empresa substancialmente diferente á imperante ata época relativamente recente. E así, fronte á consideración da empresa como unha estrutura apoiada no capital e traballo destinada exclusivamente a obter uns resultados lucrativos, esta concepción está sendo revisada e desprazada pola que entende a empresa como unha comunidade humana dirixida a producir bens e servizos para o mercado asegurándose a súa continuidade no tempo e colaborando á realización do ben común. Este novo enfoque leva a que a distinción entre empresas destinadas ao beneficio e as que perseguen outros obxectivos humanos e sociais, non reflecta plenamente a realidade actual.

Afondando nesta dirección, declara a CiV (núm.46) que, sen restar importancia e utilidade económica e social ás formas tradicionais de empresa, as novas formas emerxentes desta fan evolucionar o sistema cara a unha asunción máis decidida e plena dos seus deberes por parte dos axentes económicos, ata o punto de que “ a mesma pluralidade das formas institucionais de empresa é o que promove un mercado máis cívico e ao mesmo tempo máis competitivo”.

Pois ben, integrada na dinámica da empresa, a RSE ha sintonizar cos fins sociais e humanos que aquela se impoña; en particular, debe ser empeño da RSE a inserción da economía da gratuidade como elemento configurador dos fins ou obxectivos da empresa, pois como se apunta na CiV (núm.38) “na época da globalización a actividade económica non pode prescindir da gratuidade, que fomenta e estende a solidariedade e a responsabilidade pola xustiza e o ben común nas súas diversas instancias e axentes”. Todo o cal ha conducir a que no mercado poidan operar libremente, e con igualdade de oportunidades, empresas que perseguen fins institucionais diversos. Subliña neste sentido a CiV (núm.38) que no mercado, xunto á empresa orientada ao beneficio, se deben poder establecer e desenvolver as empresas que perseguen fins mutualistas e sociais. De aí a necesidade de potenciar “os diversos tipos de empresas e, en particular, as que son capaces de concibir o beneficio como instrumento para conseguir obxectivos de humanización do mercado e da sociedade” (núm.47).

E) Fundamentación na Xusticia e na Caridade.

No marco da CiV o desenvolvemento de actividades económicas debe estar fundamentado tamén sobre o exercicio das virtudes da xustiza e da caridade; ambas son inseparables, pois a caridade esixe a xustiza aínda que a supera e a completa. Os bens da xustiza son os que nacen dun deber, en tanto que os bens da caridade son bens que nacen do recoñecemento de que os demais son parte constitutiva dun mesmo. Precisamente por iso, a lóxica da gratuidade incumbe á dimensión meta-ética da dimensión humana sendo a súa lóxica a da sobreabundancia e non a da equivalencia.

Agora ben, para lograr que nas organizacións produtivas para o mercado teña lugar a práctica das xustiza e da caridade, é necesario que as mesmas estean xestionadas e gobernadas por persoas rectas. Proclama neste sentido a CiV (núm.71) que “o desenvolvemento é imposible sen homes rectos, sen operadores económicos e axentes políticos que sentan fortemente na súa conciencia a chamada do ben común”; e para iso necesítase tanto a formación profesional como a coherencia moral”.

4. EPÍLOGO.

Canto queda exposto nos epígrafes que anteceden, permite concluír con solidez que a CiV ofrece elementos de innegable interese para enriquecer a visión da RSE desde a perspectiva da Doutrina Social da Igrexa; elementos que son extraíbles das apreciacións éticas que a Encíclica *Caritas in Veritate* ofrece sobre a economía en xeral e, máis particularmente, sobre o mercado e a empresa como os seus principais axentes. E no obstante ser a RSE unha categoría aínda en construción, existe unha clara conciencia de que no actual escenario socioeconómico o cada vez máis expansivo e influente poder das empresas ha de contrapesarse coa esixencia dunha responsabilidade social que comporte un compromiso voluntario das mesmas de respecto e atención aos intereses dos grupos que con elas interactúan no desenvolvemento da súa actividade empresarial. Desta forma, fronte á radicalidade e simpleza do citado método MPRDC no que unicamente importan os beneficios mediante o incremento dos ingresos e/ou a diminución dos custos), a RSE pode ofrecer unha valiosa axuda para superar esta visión egoísta e angosta, propiciando a implantación de formas de exercicio de actividades económicas abertas a marxes de gratuidade e comunión imprescindibles para o desenvolvemento humano integral.

Máis aló da amplitude e alcance que en cada empresa se queira dar aos compromisos que se asuman por virtude da RSE fronte aos seus grupos de interese, parece indiscutible que esta ha de supor, en primeiro termo, o

cumprimento das obrigacións xurídicas en vigor; cumprimento que debe constituír os cimentos sobre os que se asente aquela. En segundo lugar, a RSE ha de ser de carácter global, no sentido de comprender todas as áreas da actividade da empresa, con inclusión de toda a cadea de valor necesaria para o desenvolvemento desa actividade. Ademais, a RSE ha de comportar compromisos éticos obxectivos que a empresa asume voluntariamente, pero que se converten en obrigatorios desde o momento en que se contraen publicamente. Doutra parte, a RSE ha de facerse perceptible fundamentalmente no ámbito social, ambiental e económico; a xestión da empresa con criterios de RSE ha permitir maximizar os impactos positivos do exercicio da súa actividade económica e, ao propio tempo, previr ou mitigar os seus eventuais impactos negativos.

En definitiva, a RSE debe implicar para a empresa o recoñecemento e a integración na súa xestión do conxunto de preocupacións laborais, sociais, ambientais e de respecto dos dereitos humanos fundamentais que teñan a súa orixe nas súas relacións cos seus grupos de interese; preocupacións que esixen da empresa deseñar políticas, estratexias e procedementos orientados a dar satisfacción aos impactos negativos que afecten a eses grupos e se xéren a consecuencia de tales relacións. E para que a RSE poida atender cumpridamente este obxectivo hase de sustentar, como insignia a CiV, sobre unha ética amiga do home na que luzan con singular brillo os principios de centralidade da persoa humana e do seu desenvolvemento integral, así como a práctica da xustiza e da caridade na verdade.

5. REFERENCIA BIBLIOGRÁFICA.

ARGANDOÑA, A. (2008), *Ethical Foundations of Corporate Social Responsibility*, en BETTINI, E. MOSCARINI, F.(eds.) Responsabilità sociale d'Impresa e nuovo Humanesimo, Sangiorgio Editrice, Xénova, páxs.31-56.

BAREA TEJEIRO, JMONZÓN CAMPOS, J.L.(2002), *Informe de síntesis sobre la Economía Social en España en el año 2000*, CIRIEC-España, Valencia.

BENEDITO XVI, (2009), *Carta Encíclica Caritas in Veritate* , ed.Palabra, Madrid

COMISIÓN DAS COMUNIDADES EUROPEAS(2001), *Libro verde sobre Responsabilidad Social de las Empresas*. Comisión Europea. Bruxelas.

ERMULT, JASHTA, A., *Développement durable, responsabilité sociétale do entreprise, theorie deas parties prenantes: Évolution et perspectives*, Cahiers du CEREN, 21(2007), páxs.4-31.

FONT GALÁN, J.I.(2009), *Sistema económico, modelos de empresa y cultura empresarial en la encíclica Caritas in Veritate* en AA.VV.,---

GARCIA PERDIGUERO,T.(2003), *La responsabilidad social de las empresas en un mundo global*, Anagrama, Barcelona.

JÁUREGUI, R MARTINEZ PUJALTE, V. TORME, A. (2011), *Responsabilidad Social Empresarial. Ideas y Reflexiones*, Ceim, Madrid.

LEIPZIGER, D(2003), *The Corporate Responsibility Code Book*, Greenleaf Publishing, Londres.

PONTIFICIO CONSELLO XUSTIZA E PAZ(2005), *Compendio da Doutrina Social da Igrexa*, Librería Editrice Vaticana.

SANPEDRO, J L. (2002), *El Mercado y la Globalización*, ed.Destino, Barcelona.

